

Matic Batič*

Šole govorijo: Ideološka dimenzija italijanskih šolskih stavb na Goriškem (1918–1943)**

IZVLEČEK

Razprava obravnava ideološko govorico šolskih stavb na Goriškem med letoma 1918 in 1943. V tem obdobju je šolstvo predstavljalo enega od stebrov procesa italijanizacije, s pomočjo katerega so italijanske oblasti želele uničiti Slovence za rapalsko mejo kot etnično skupnost. Izrazita ideologizacija šolstva se je odrazila tudi v simbolni zaznamovanosti šolskih stavb. Te niso predstavljale zgolj nevtralnega fizičnega okvira, v katerem je potekal šolski pouk, temveč so bile pomensko nabit prostor. Simbolna nabitost šolskih prostorov se je vzpostavljala na različne načine. Najpomembnejšo vlogo so pri tem imeli značilnosti in namen šolskega pouka, poleg tega pa so številna šolska poslopja bila tudi dodatno simbolno zaznamovana, predvsem s poimenovanji, pa tudi državnimi in fašističnimi simboli, s katerimi so bili opremljeni šolski prostori. O simbolni zaznamovanosti italijanskih šol v tem obdobju končno najboljše pričajo številni požigi in poskusi požigov, ki jih je izvedla slovenska odporniška organizacija TIGR.

Ključne besede: šolstvo, italijanizacija, fašizem, Goriška, šolske stavbe

* Dr., znanstveni sodelavec, Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, SI-1000 Ljubljana; matic.batic@scnr.si

** Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0380 *Kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin na slovenskem ozemlju v 20. stoletju*, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijski dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

ABSTRACT

SCHOOLS SPEAK: THE IDEOLOGICAL DIMENSION OF ITALIAN SCHOOL BUILDINGS IN THE GORIZIA REGION (1918–1943)

This article explores the ideological language of school buildings in the Gorizia (Goriška) region between 1918 and 1943. At the time, education represented one of the pillars of the Italianisation process, carried out by the Italian authorities to destroy the Slovenian ethnic community beyond the Rapallo border. The intense ideologisation of education was also evident from the symbolic implications of school buildings. The latter did not merely represent neutral physical facilities where classes were held. Instead, they were places full of meaning. The symbolic charge of the school premises was established in various ways. While the characteristics and purpose of schooling played the most crucial role in this, many school buildings were also additionally symbolically marked – mainly through their names but also with the state and fascist symbols featured on the school premises. The symbolic character of Italian schools at that time is best illustrated by the numerous arson and attempted arson carried out by the Slovenian resistance organisation TIGR.

Keywords: education, Italianisation, fascism, the Gorizia region, school buildings

Uvod

Z Rapalsko pogodbo, sklenjeno 12. novembra 1920 v kraju Santa Margherita Ligure v bližini počitniškega mesta Rapallo v Liguriji, sta podpisnici, Kraljevina Italija in Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, zarisali novo mejno črto med obema državama po razpadu habsburške monarhije. Za Slovence so bile posledice nove meje katastrofalne, saj se je več kot 300.000 Slovencev znašlo znotraj meja italijanske države. Če upoštevamo še beneške Slovence, je po letu 1920 v Italiji tako živelo približno 360.000 Slovencev, kar je predstavljalo dobro četrtino tedanjega narodnega telesa.¹ Brez dvoma je že sama izguba tako velikega dela narodne skupnosti predstavljala travmatično izkušnjo, ki pa je bila še dodatno potencirana zaradi raznarodovalne politike italijanskih oblasti do svojih novih državljanov. Ta je svoj vrhunec doživela v času fašističnega režima, ki je do »tujerodcev«² vodil ostro italijanizacijsko politiko, katere končni cilj je bil izbrisati obstoj slovenskega prebivalstva za rapalsko mejo.

1 Podrobneje o številu Slovencev za rapalsko mejo gl. Lavo Čermelj, *Slovenci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama* (Ljubljana: Slovenska matica, 1965), 13–16. Milica Kacin-Wohinz in Jože Pirjevec, *Zgodovina Slovencev v Italiji 1855–2000* (Ljubljana: Nova revija, 2000), 27, 28.

2 V tedanji italijanski publicistiki so bili Slovence za rapalsko mejo običajno zaničljivo označeni kot »tujerodno«² prebivalstvo (it. *allogeni*) pa tudi kot »Slovani«² (it. *Slavi*).

Pri tem je odločilno vlogo igralo šolstvo kot eno osrednjih orodij italijanizacije. V obdobju fašizma je bila s procesom italijanizacije tesno povezana tudi vzgoja šolo-obveznih otrok v fašističnem duhu. Ta problematika je že bila deležna obsežne zgodovinske obravnave na obeh straneh meje. Zgodovinske raziskave so se posvečale različnim vidikom italijanskega šolstva, kot so denimo ideološki cilji šolskega programa, organizacija šolstva, vsebina šolskega kurikulumuma, delovanje fašističnih mladinskih organizacij ipd.³ Italijansko šolstvo za rapalsko mejo je torej že sorazmerno dobro raziskano. Pri tem je zanimivo, da raziskovalne pozornosti doslej še ni vzbudil en vidik šolstva, ki predstavlja osnovo za vsak šolski sistem, in sicer šolske stavbe. Če obstaja konsenz, da je italijansko šolstvo bilo izrazito ideološko zaznamovano, pa bi iz dosedanjih študij lahko dobili vtis, kot da prostori, v katerih je pouk potekal, pri tem niso igrali nobene vloge. A kot ugotavljajo številne novejšje kulturološke študije, prostor v človeški družbi ni zgolj fizični okvir, v katerem se odvija družbeno življenje, saj človek prostoru podeljuje tudi sekundarne pomene oziroma ga dodatno osmišlja. S tega vidika bi lahko rekli, da je prostor (tudi) nekaj družbeno in kulturno ustvarjenega. Upoštevajoč kulturno dimenzijo prostora, bi lahko glede na izrazito ideologizacijo šolstva na Primorskem med obema svetovnima vojnama že *a priori* skleпали, da tudi šolske stavbe kot take niso predstavljale le idejno nevtralnega prostora, temveč sporočilno nabito arhitekturo.

Namen te razprave je pokazati različne vidike ideološke zaznamovanosti šolskih stavb oziroma načine, kako se je ta vzpostavljala. Pri tem je problematika ideološke sporočilnosti šolske arhitekture na Goriškem najprej teoretsko konceptualizirana, nato pa sledi pregled osnovnih značilnosti italijanskega šolstva v tem obdobju. V osrednjem delu razprave so prikazani različni vidiki ideološke nabitosti italijanskih šol v tem času. V zadnjem delu razprave te ugotovitve ponazarjam še s prikazom napadov na šolske zgradbe, ki jih je izvedlo slovensko odporiško gibanje.

Prostor in prostorski fenomeni kot nosilci pomena

Pomenske nabitosti in sporočilnosti šolske arhitekture na »odrešenih ozemljih«⁴ med obema svetovnima vojnama so razumljive šele na podlagi kompleksnosti odnosa

3 Vsebinsko najobsežnejšo predstavitev značilnosti italijanskega šolstva ob italijanski vzhodni meji sta pripravila zgodovinarja Adriano Andri in Giulio Mellinato; gl. Adriano Andri in Giulio Mellinato, *Scuola e confine: le istituzioni educative della Venezia Giulia 1915–1945* (Trieste: Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, 1994). Med slovenskimi preglednimi deli gl. predvsem Drago Pahor, *Pregled razvoja osnovnega šolstva na zapadnem robu slovenskega ozemlja* (Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970). Gl. tudi Čermelj, *Slovensci in Hrvatske pod Italijo*, 47–79. Poleg splošnih pregledov se te tematike dotikajo tudi številna dela, ki se posvečajo značilnostim šolstva v tem obdobju le na omejenem področju (npr. določeni vasi ali mikroregiji). Pri tem velja še posebej poudariti prispevek Vlaste Tul, ki je obdelala šolske razmere v številnih krajih na severnem Primorskem; gl. npr. Vlasta Tul, »Šole, vrtci – brezupna bojišča italijanskih oblasti na slovenski zemlji,« v: *Kronika Rihemberka - Branika II*, ur. Zalka Jereb et al. (Branik: Krajevna skupnost; Kulturno prosvetno društvo Franc Zgonik Branik, 2006), 103–52. Vlasta Tul, »Srednje šole v Tolminu v času italijanske oblasti od ustanovitve učiteljskega leta 1919 do leta 1943,« *Tolminski zbornik* 5 (2020): 329–48.

4 V tedanji italijanski literaturi se je za opisovanje ozemlja, ki ga je Italija priključila z Rapalsko mirovno pogodbo, pogosto uporabljal izraz *terre redente*.

med človekom in njegovim okoljem. Ta je večplasten in obojestranski. Po eni strani človek s svojim delovanjem vse od začetkov prvih civilizacij (pre)oblikuje prostor, obenem pa imajo tudi prostorske značilnosti vse do danes velik vpliv na razvoj in način življenja človeških skupnosti, saj vsaj do določene mere še vedno pogojujejo njihov način življenja.⁵ Predvsem pa prostor za človeka ne predstavlja le »zunanjega« fizičnega okolja, prav tako kakor človekov odnos do prostora presega le atavistično navezanost, saj ljudje kraj svojega bivanja spreminjajo v čustveno in simbolično zaznamovan prostor.⁶ Ta proces pa ni omejen le na okolje, s katerim smo v neposrednem stiku. Tudi drugi naravni elementi oziroma pojavi lahko za določeno skupino privzamejo sekundarne pomene. Tak primer je poseben pomen, ki ga številne kulture pripisujejo izstopajočim gorskim vrhovom, drevesom ali gozdu kot celoti.⁷ Zunanji fizični svet, v katerem poteka človeška eksistenca, je torej neprenehoma podvržen procesu opomenjanja, ki je kulturno pogojen.⁸

Prostor za človeka ni le zunanje fizično okolje, temveč tudi nekaj kulturno ustvarjenega. Ker pa se kultura oblikuje znotraj posameznih skupnosti, je simbolni pomen prostorskih pojavov »berljiv« za posamezne družbene (pod)skupine, za katere ima prostor njim lastno »govorico«.⁹ Okolje je tako (tudi) izraz kulturnih vrednot in hierarhij posameznih skupnosti, ki kulturno krajino oblikujejo in opomenjajo v skladu s svojimi vrednostnimi in estetskimi sistemi. Pomensko nabit prostor za posamezne kulture tako postaja eden od tvornih elementov njihove lastne kolektivne identitete.¹⁰ Upoštevač že poudarjeno ugotovitev o kulturni pogojenosti opomenjanja prostora, je jasno, da se procesi oblikovanja kolektivne identitete preko prostorskih elementov med posameznimi družbami razlikujejo. Če se omejimo zgolj na novejšo zgodovinsko obdobje, je za govorico prostora v tem času bistven vzpon nacionalizma kot osrednje politične ideologije. S tem se pojavi novo, narodno zaznamovano razumevanje prostora. Prostor bivanja določenega naroda za pripadnike te narodne skupnosti ni samo golo ozemlje, temveč nekaj čustveno nabitega, ni le prostor bivanja, ampak domovina.¹¹ Prav tako se je od konca 18. stoletja dalje spremenilo tudi razumevanje arhitekture, ki ni bila več razumljena kot odsev naravne harmonije, temveč kot izraz specifičnosti posameznih nacionalnih skupnosti.¹² To je logično vodilo do oblikovanja t. i. narodnih

5 Simon Schama, *Landscape and Memory* (New York: Vintage Books, 1996), 14, 15.

6 Ana Kučan, *Krajina kot nacionalni simbol* (Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1998), 15, 16.

7 Podrobno o tem gl. Schama, *Landscape and Memory*; o simbolnem pomenu gora na Slovenskem gl. Peter Mikša in Matija Zorn, »Nacionalni boj za gore in slovenska identiteta«, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 92, št. 1 (2021): 67–88.

8 Več o tem Jurij Mihajlovič Lotman, *Znotraj mislečih svetov. Človek–tekst–semiosfera–zgodovina* (Ljubljana: Studia humanitatis, 2006), 249–51.

9 Iz tega razloga lahko na posamezne prostorske elemente gledamo kot na znake oz. nosilce pomena in s tem objekte v procesu komunikacije; gl. Lotman, *Znotraj mislečih svetov*, 249–302. Posledično lahko tudi prostorski elementi postanejo del semiotičnega sistema.

10 Vanesa Matajč, »'The rhetorics of space': Introduction«, *Neohelicon: acta Comparationis litterarum universarum* 41 (2014): 3, 4.

11 Podrobno o tem gl. Anthony Smith, *Myths and Memories of the Nation* (Oxford, New York: Oxford University Press, 1999), 149, 150.

12 Věra Vostřelová, »Architektura v procesu formování národní identity / Die Architektur im Prozess der Bildung der Nationalidentität«, v: *Cizí dům? Architektura českých Němců 1848–1891 / Ein fremdes Haus? Die Architektur der Deutschböhmen 1848–1891*, ur. Věra Laštovičková (Praha: UMPRUM, 2015).

arhitekturnih slogov, ki so zaznamovali arhitekturo 19. stoletja. Prisotnost ali izbira določenega arhitekturnega sloga v tem obdobju ni bila zgolj izraz estetskih preferenc, temveč tudi ideološko nabito dejanje, kar dokazujejo primeri po vsej Evropi. Tudi na Slovenskem lahko od druge polovice 19. stoletja opazujemo primere načrtne uporabe narodno zaznamovanih arhitekturnih slogov, denimo načrtne uporabe neogotske arhitekture, značilne za nemško nacionalistično gibanje.¹³

Kaj to pomeni za analizo simbolne sporočilnosti šolskih stavb na Primorskem med italijansko oblastjo? Upoštevajoč predstavljene ugotovitve o ideološki dimenziji prostora in posameznih prostorskih elementov, je smiselno tudi šolske stavbe v tem obdobju analizirati s tega vidika. Pri tem je sporočilnost šol razumljiva v kontekstu razmer za rapalsko mejo med obema svetovnima vojnama in vloge, ki so jo šole takrat opravljale. Sekundarno pa moramo upoštevati tudi druge značilnosti šolskih stavb, ki so prav tako lahko prispevale k ideološki sporočilnosti. Šele z upoštevanjem vseh omenjenih vidikov se nam odpre celostna slika o ideološki zaznamovanosti italijanske šolske arhitekture na Goriškem v tem času.

Šolstvo kot steber procesa italijanizacije v Julijski krajini

Sporočilnost italijanskih šol na Goriškem med letoma 1918 in 1943 lahko razumemo na podlagi zgodovinskega konteksta, upoštevajoč značilnosti tedanje družbenopolitične ureditve in vloge italijanskega šolstva na tem območju. Ob tem pa je treba tudi poudariti, da se ideološka izpostavljenost šolstva (in z njim tudi šolskih stavb) ni začela šele po prvi svetovni vojni. Obsežnejša obravnava procesa razvoja modernega šolskega sistema bi preseгла okvire te razprave, a za celovito razumevanje problematike lahko opozorimo, da je bil šolski sistem, ki se je začel postopoma razvijati v drugi polovici 18. stoletja, tesno povezan z vzpostavljanjem moderne države, ki jo v primerjavi s predmoderno zaznamujejo čedalje močnejši posegi v vsakodnevno življenje vedno širših slojev prebivalstva. Proces šolanja je po eni strani odgovarjal novim potrebam kompleksnejših družb, po drugi pa je bil tesno povezan tudi s procesom (pre)vzgoje otrok v dobre državljane.¹⁴ Pouk je izražal (in še vedno izraža) vrednote državne ideologije, zato lahko šolo označimo (tudi) za enega od osrednjih ideoloških aparatov države.¹⁵ Če upoštevamo povezanost šolanja s širjenjem državnega nadzora in prenosa

13 Egon Pelikan, »Laibach/Ljubljana: Nationale und politische Selbstdarstellung im öffentlichen Raum um die Jahrhundertwende,« v: *Urbane Eliten und kultureller Wandel*, ur. Christian Grebel et al. (Wien: Verlag für Gesellschaftskritik, 1996).

14 Splošno o začetkih razvoja modernega šolskega sistema v primerjalni dimenziji gl. Andy Green, »Education and State Formation Revisited,« v: *History of Education: Major Themes*, ur. Roy Lowe (Routledge: London, 2000). O začetkih obveznega šolanja v habsburških deželah gl. James Van Horn Melton, *Absolutism and the Eighteenth-Century Origins of Compulsory Schooling in Prussia and Austria* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988). Podrobno o razvoju šolstva v habsburški monarhiji gl. *Geschichte des österreichischen Bildungswesens: Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs I–IV*, ur. Helmut Engelbrecht (Wien: Österreichischer Bundesverlag, 1982–1986).

15 Izraz je povzet po francoskem marksističnem filozofu Louisu Althusserju; gl. Louis Althusser, *Ideologija in ideološki aparati države in drugi spisi* (Ljubljana: *cf, 2018).

državne ideologije, lahko šolske stavbe razumemo ne le kot fizični prostor, v katerem poteka šolanje, temveč tudi kot bolj ali manj simbolno nabit prostor. Njihova osnovna simbolna sporočilnost je še danes povezana z reprezentacijo državne oblasti. Poleg tega pa so v posameznih časovno in geografsko omejenih kontekstih šolske stavbe prevzemale še dodatne simbolne dimenzije, denimo v povezavi s katoliško-sekularnimi konflikti, ki so zaznamovali Evropo 19. stoletja. V Franciji so državne šole (in z njimi povezana prisotnost učiteljev) v nekaterih konservativno-katoliških regijah, kot je bila na primer Bretanja, predstavljale osrednji steber sekularno-republikanskih idej, in sicer ne le fizično, temveč tudi simbolno; tako so tudi šolske stavbe bile del francoske *guerre scolaire*.¹⁶

Vprašanje šol je v drugi polovici 19. stoletja predstavljalo tudi eno od osrednjih spornih političnih vprašanj v habsburški monarhiji, predvsem v njenih narodnostno mešanih deželah, kamor je spadala tudi Goriška, kjer je boj za uveljavitev posameznih narodnih skupnosti bil tudi boj za vzpostavitev lastnih šol oziroma pouka v lastnem jeziku. Na Goriškem so se ti konflikti odvijali predvsem v deželni prestolnici Gorici, ki je vse do razpada habsburške monarhije ostala v rokah italijanske liberalno-nacionalne stranke, obenem pa se je v njej močno krepila tudi slovenska skupnost. Italijanska večina v goriškem mestnem svetu je dolgo onemogočala vzpostavitev slovenske šole v Gorici. Kot odgovor je slovenska Ciril-Methodova družba začela ustanavljati zasebne slovenske šole in vrtce.¹⁷ Na italijanski strani je zasebne italijanske šole ustanavljala organizacija *Lega Nazionale*,¹⁸ ki je predvsem v predmestnih naselbinah okrog Gorice z ustanavljanjem šol in vrtcev poskušala ustaviti slovensko »napredovanje«.¹⁹

Šolstvo na Goriškem je torej že dolgo pred izbruhom prve svetovne vojne predstavljalo enega osrednjih področij, ki je odražalo in hkrati generiralo narodnostne konflikte v deželi. Po izbruhu prve svetovne vojne, posebno pa še v povojnih letih, je ideologizacija šolstva postala še izrazitejša, dokler ni po vzponu fašizma dosegla svojega vrha. Manj znano dejstvo je, da so italijanske oblasti z italijanizacijo šolstva začele že med prvo svetovno vojno. Po vstopu v vojno so Italijani okupirali precejšen del Goriške, ki ga je med vojno upravljala italijanska vojska. Za izvajanje upravne oblasti je vrhovno poveljstvo 29. maja 1915 ustanovilo Generalni sekretariat za civilne zadeve (*Segretariato Generale per gli Affari Civili*), ki je deloval do 31. julija 1919.²⁰ Čeprav kot organ okupatorske oblasti med trajanjem vojaških spopadov po načelih mednarodnega prava *Segretariato* ni imel pravice spreminjati pravnega in upravnega

16 Podrobno o tem gl. James McMillan, »'Priest hits girl': on the front line in the 'war of the two Frances'« v: *Culture Wars. Secular-Catholic Conflict in Nineteenth-Century Europe*, ur. Christopher Clark in Wolfram Kaiser (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 77–101.

17 Robert Devetak, »Boj za slovenske šole in delovanje ženskih podružnic Družbe svetega Cirila in Metoda na Goriškem in Gradiškem v obdobju pred prvo svetovno vojno,« *Zgodovinski časopis* 74, št. 3-4 (2020): 360–87.

18 *Lega Nazionale* je bila ustanovljena leta 1890 kot naslednica prepovedane organizacije *Pro Patria*. Namen obeh organizacij je bilo ustanavljanje italijanskih šol in vrtcev v narodnostno ogroženih okoljih. – Marina Cattaruzza, *L'Italia e il confine orientale* (Bologna: Società editrice Il Mulino, 2007), 48, 49.

19 Branko Marušič, *Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem: 1848–1899* (Nova Gorica: Goriški muzej, 2005), 319–22.

20 Petra Svolfšak, *Soča, sveta reka. Italijanska vojaška zasedba slovenskega ozemlja (1915–1917)* (Ljubljana: Nova revija, 2003), 39–54.

reda na zasedenih ozemljih, se teh načel *de facto* ni držal in je na okupiranih ozemljih povsem spremenil lokalni šolski sistem, pri čemer je bilo največ pozornosti posvečene prav propagandni dejavnosti med šoloobveznimi otroki. Izhajajoč iz prepričanja, da gre za ozemlje, ki si ga bo Kraljevina Italija kmalu priključila, so skušale italijanske oblasti na različne načine šolski pouk izrabiti za indoktrinacijo otrok, da bi ti postali dobri italijanski državljani. Integralni del šolskega pouka so tako že med italijansko zasedbeno oblastjo bile tudi številne domoljubne italijanske slovesnosti, italijanske oblasti so spodbujale celo dopisovanje slovenskih šolarjev z italijanskimi, da bi tako kar najhitreje povezali *terre redente* z matičnimi italijanskimi deželami.²¹

Po koncu vojne so območje Goriške najprej okupirale italijanske sile, po podpisu Rapalske pogodbe jeseni 1920 pa je Kraljevina Italija to ozemlje tudi mednarodnopravno anektirala. Slovensko osnovno in srednje šolstvo, ki je bilo pred vojno v Avstrijskem primorju dobro razvito,²² je že med italijansko vojaško upravo bilo podvrženo prvim omejitvam, ki so se v prihodnjih letih še stopnjevale. V prvih letih je na področju šolstva stanje sicer bilo še precej nedorečeno, saj so še naprej deloma delovali šolski sveti iz obdobja habsburške monarhije,²³ obenem pa je na to področje posegal tudi Generalni civilni komisariat iz Trsta s svojimi podrejenimi uradi.²⁴ Posegi italijanskih oblasti proti slovenskemu šolstvu so v prvih letih zadeli predvsem srednje šolstvo. Na ozemlju Goriške je bilo slovensko srednje šolstvo pred prvo svetovno vojno nadpovprečno razvito, saj so v Gorici od leta 1913 delovali prva javna slovenska klasična gimnazija, slovensko moško in žensko učiteljsiše ter ženska obrtna šola. Poleg tega je v Idriji delovala slovenska realna gimnazija.²⁵ Italijanske oblasti so ob začetku okupacije s sklicevanjem na epidemijo španske gripe te ustanove zaprle, delovanja nekaterih pa nato preprosto niso več obnovile (predvsem klasične gimnazije v Gorici). S šolskim letom 1919/20 je vlada sicer vzpostavila slovensko nižjo gimnazijo v Idriji, v Tolminu pa slovensko učiteljsiše.²⁶ Ti ukrepi so bili povezani z željo italijanskih oblasti po odstranitvi slovenskih izobraževalnih ustanov iz Gorice in s tem po njihovi marginalizaciji.

Po inkorporaciji Goriške v okvir italijanske države je prišlo tudi do prvih večjih posegov na področje osnovnega šolstva. Italijanske oblasti so s šolskim letom 1920/21 namreč uvedle obvezen pouk italijanščine, ki je nadomestila prejšnje ure nemščine. Pri tem pa ni šlo zgolj za nadomestitev prejšnjih ur tujega jezika, temveč je bil obseg italijanskih učnih ur precej večji, začele pa so se že v II. razredu. Uvedba italijanščine je pri lokalnem prebivalstvu izzvala proteste. Občinski svet v Cerknem je sredi januarja 1921

21 Podrobno o značilnostih italijanske šolske politike na okupiranih območjih med prvo svetovno vojno gl. Petra Svoljšak, »Namen je bil pač, otroke popolnoma preroditi v laškem duhu: šolstvo pod italijansko okupacijo 1915–1917,« *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino. Izredna številka: V zlatih črkah v zgodovini: razprave v spomin Olgi Janša-Zorn* (2009): 251–64. Gl. tudi Andri in Mellinato, *Scuola e confine*, 1–30.

22 Pred prvo svetovno vojno je na ozemlju, ki je po Rapalski pogodbi pripadlo Italiji, delovalo kar 321 šol s slovenskim učnim jezikom. – Pahor, *Pregled razvoja osnovnega šolstva*, 314.

23 Šolstvo v deželi je v času habsburške monarhije vodil deželni šolski svet, ki so mu bili podrejeni okrajni in krajevni šolski sveti. V njih so bili zastopani predstavniki različnih deležnikov v šolskem procesu.

24 Tul, »Šole, vrtci,« 104.

25 Peter Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države* (Ljubljana: Modrijan, 2007), 129.

26 Podrobno o srednjem šolstvu v Tolminu med italijansko oblastjo gl. Tul, »Srednje šole v Tolminu.«

protestiral proti temu in izrazil prošnjo, »da bi se pouk italijanskega jezika na ljudskih šolah tukajšnje občine uredil tako, kakor je bil urejen pouk nemščine pod prejšnjo vlado«. ²⁷ Marsikje se pouk italijanščine v prvih letih sicer kljub uradnim določilom še ni izvajal. ²⁸ Razlogi so bili različni, od neznanja italijanščine slovenskih učiteljev do pomanjkanja ustreznih učnih pripomočkov. V nekaterih primerih pa so se učitelji pri tem sklicevali tudi na nasprotovanje staršev. V Drežnici naj bi starši izjavili, da v primeru poučevanja italijanščine ne bodo pošiljali otrok k pouku. ²⁹ Tudi italijansko poročilo o uvajanju poučevanja italijanščine v šole navaja nasprotovanje prebivalstva, ki naj bi ga pri tem spodbujali predvsem nekateri duhovniki in učitelji. ³⁰

Do tektonskih sprememb na področju slovenskega šolstva je prišlo po nastopu Mussolinijeve vlade jeseni 1922. Prva velika sprememba je bila centralizacija lokalnega šolstva, ki je spremljala ukinitvev dotedanjega posebnega upravnega položaja Julijske krajine. Že vlada Luigija Facte je 17. oktobra 1922 ukinila dotedanje dežele in vzpostavila Julijsko Benečijo ³¹ (*Venezia Giulia*) kot običajno italijansko provinco s prefektom na čelu. Mussolinijeva vlada je nato januarja 1923 na tem območju uveljavila še določila italijanskega občinskega in deželnega zakonika. ³² Šolstvo v Julijski krajini je bilo podvrženo novoustanovljenemu Kraljevemu šolskemu skrbništvu za Julijsko Benečijo (*Regio Provveditorato agli studi per la Venezia Giulia*). S tem je bila odpravljena vsa samouprava na področju šolstva, saj je na tem področju imelo vse pristojnosti Skrbništvo v Trstu, ki je bilo neposredno podrejeno ministrstvu za šolstvo v Rimu. ³³ Še pomembnejša novost pa je bila istega leta sprejeta t. i. Gentilejeva šolska reforma. Filozof Giovanni Gentile, minister za šolstvo med letoma 1922 in 1924, je namreč leta 1923 pripravil več dekretov, ki so temeljito preoblikovali italijanski šolski sistem. Reforma je posegla na številna področja šolskega sistema, toda za manjšine v Italiji je bil pomemben predvsem kraljevi dekret št. 2185, ki je bil izdan 1. oktobra 1923 in je določal, da se italijanščina s šolskim letom 1923/24 uvede kot učni jezik prvih razredov v vseh tujejezičnih osnovnih šolah. V naslednjem letu naj bi se ista določba uveljavila tudi v drugem razredu in tako postopoma naprej, dokler ne bi italijanščina postala učni jezik vsega šolskega procesa. Ure maternega jezika so bile sprva sicer dovoljene kot dodatne ure, vendar je bila ta koncesija odpravljena s kraljevim odlokom št. 2191, izdanim 22. novembra 1925. Poleg tega so oblasti začele odpuščati slovenske učitelje in namesto njih zaposlovati učiteljski kader iz notranjosti Italije. ³⁴

27 SI PANG 4, fasc. 27, map. Insegnamento dell'Italiano, št. 346 (Protestno pismo županstva v Cerknem, 4. 2. 1921).

28 Statistično poročilo iz leta 1922 na Tolminskem navaja kar dvajset osnovnih šol, kjer se pouk italijanščine ni izvajal, večinoma zato, ker je učitelji niso znali. – SI PANG 4, fasc. 26, Elenco delle scuole in cui non s'insegna la lingua italiana.

29 SI PANG 4, fasc. 27, map. Insegnamento dell'Italiano, št. 990 (Poročilo vodje šole v Drežnici, 3. 5. 1921).

30 SI PANG 4, fasc. 26, map. Insegnamento della lingua italiana nelle scuole alloglotte. Notizie statistiche, št. 1482.

31 V slovenščini se namesto italijanskega izraza *Venezia Giulia* običajno uporablja Julijska krajina. Dobeseden prevod bi bil Julijska Benečija.

32 Lilijana Vidrih-Lavrenčič in Metka Nusdorfer, *Občine na Goriškem od srede 19. stoletja do druge svetovne vojne. Zgodovinska razstava* (Nova Gorica: Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, 1986), 19.

33 Tul, »Šole, vrtci«, 110.

34 Čermelj, *Slovinci in Hrvatje pod Italijo*, 50, 51. Pahor, *Pregled razvoja osnovnega šolstva*, 323–26. Andri in Mellinato, *Scuola e confine*, 105–35.

Kot ugotavljata Adriano Andri in Giulio Mellinato, je bil namen Gentilejeve reforme jasen: iz vsega šolstva odstraniti prisotnost neitalijanskih jezikov, kar je bil del fašističnega cilja uničenja vsega kulturnega življenja narodnih manjšin.³⁵ Tega cilja italijanske oblasti tudi niso skrivale. Tržaška šolska revija *Scuola al Confine* je leta 1925 poslanstvo šole na skrajni vzhodni meji Italije primerjala s poslanstvom italijanske vojske med prvo svetovno vojno, kajti v novem času po koncu vojne naj bi »l'opera del fante trova la sua diretta espressione nella scuola«. ³⁶ Učitelji naj bi tako dokončali »osvoboditev« novopriključenih pokrajin.³⁷

Italijanizacijsko funkcijo državnega šolstva so na podeželju dopolnjevale še zasebne šole, ki jih je na Goriškem ustanavljala organizacija *Umanitaria*.³⁸ Ta je v šolskem letu 1928/29 prevzela štirinajst šol v odmaknjenih vaseh, ki so bile ukinjene zaradi premajhnega števila učencev, čez štiri leta je na Goriškem upravljala že dvajset šol. V letu 1934/35 je upravljanje prešlo na ustanovo *Opera Nazionale di Assistenza all'Italia redenta* (ONAIR).³⁹ Podobno vlogo naj bi imeli tudi vrtci in t. i. *ricreatori*, ki so jih takrat ustanavljali predvsem v slovenskem delu pokrajine. S tem se je nadaljevala tradicija organizacije *Lega Nazionale*, ki je pred vojno v Julijski krajini vodila sedemnajst vrtcev. Nadaljnje delovanje *Lege Nazionale* so italijanske oblasti vsestransko podpirale,⁴⁰ po vojni pa se je *Legi* pridružila še ONAIR, ki je že leta 1919 v Tolminu odprla prvi vrtec. Do leta 1928 je *Lega* v Julijski krajini vodila 25 vrtcev, ONAIR pa 34. Po letu 1929 je skrb za vse vrtce prevzela organizacija ONAIR, ki je čez nekaj let prevzela tudi nekatere osnovne šole.⁴¹ O pomenu, ki so ga fašistične oblasti pripisovale vrtcem, priča dejstvo, da so se pojavljali tudi načrti o ustanovitvi vrtca v vsakem slovenskem kraju, razmišljali pa so tudi o uvedbi obveznega obiskovanja vrtca za vse otroke.

V letih pred začetkom druge svetovne vojne se je pritisk italijanizacijske politike v šolah kljub nekaterim obljubam o nasprotnem, predvsem po sporazumu Ciano-Stojadinović, še stopnjeval. Poleg tega se je pouk čedalje tesneje povezoval s fašistično vzgojo, ki je stremela k celoviti preobrazbi otrok v fašističnem duhu, katere končni cilj je bila antropološka revolucija, v smislu vzgoje novega človeka, povsem prepojenega

35 Andri in Mellinato, *Scuola e confine*, 175.

36 ... »opravljeno delo vojaka našlo svoj neposredni izraz v šoli«.

37 Andri in Mellinato, *Scuola e confine*, 179.

38 Humanitarno organizacijo *Umanitaria* (it. *Società Umanitaria*) je v Milanu leta 1893 z volilom v oporoki ustanovil Prospero Moisè Loria. Namen organizacije ni bil le zagotavljanje materialne podpore socialno marginaliziranim, temveč jim predvsem nuditi pomoč pri pridobitvi zaposlitve in izobraževanju. Organizacija deluje še danes; gl. *Società Umanitaria*, pridobljeno 8. 5. 2023, <https://www.umanitaria.it/>. Prvotni namen društva torej ni bil povezan z nacionalističnimi prizadevanji, a na Goriškem so v tem času njene ustanove imele enako vlogo kot druge italijanske izobraževalne ustanove.

39 Začetki organizacije ONAIR segajo v čas med prvo svetovno vojno, njen statut je bil potrjen avgusta 1919. Namen organizacije, ki je delovala pod patronatom članice kraljeve družine, aostanske vojvodinje Helene (1871–1951), je bila materialna pomoč »odrešenim« ozemljem, pa tudi dvigovanje italijanske zavesti na teh območjih. V praksi je to pomenilo raznarodovanje neitalijanskega prebivalstva. V ta namen je organizacija delila različne oblike pomoči (hrana, obleka ipd.) ter začela ustanavljati jasli in vrtce. – Tul, »Šole, vrtci«, 135.

40 Podpora najvišjih italijanskih oblasti delovanju *Lege* se je simbolno najbolj pokazala ob kraljevem obisku Julijske krajine maja 1922, ko je kraljica Elena obiskala njeno ustanovo v Trstu. – Rolf Wörsdörfer, *Krisenherd Adria. Konstruktion und Artikulation des Nationalen im italienisch-jugoslawischen Grenzraum* (Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2004), 164.

41 Pahor, *Pregled razvoja osnovnega šolstva*, 328–31. Wörsdörfer, *Krisenherd Adria*, 161–71.

Slika 1: Šola v Batujah, poimenovana po intervencionistu Vittoriju Locchiju (1889–1917)

Vir: SI PANG 667, Batuje 2782

s fašističnimi vrednotami. Fašistične otroške in mladinske organizacije⁴² so bile tesno povezane s šolskim poukom. Z vpisom v šolo so bili otroci vpisani tudi v fašistično organizacijo. Starši so otroke sicer smeli izpisati, a si marsikdo tega ni drznil storiti zaradi strahu pred posledicami. Posledično je posebej v zadnjih letih pred vstopom Italije v drugo svetovno vojno velika večina šolske mladine bila vsaj formalno včlanjena v katero od fašističnih organizacij.⁴³ Prav v zadnjih letih režima je prišlo tudi do formalne združitve procesov izobraževanja in fašistične vzgoje, in sicer s temeljno listino o šolstvu *Carta della scuola*, ki jo je leta 1939 predstavil tedanji minister za šolstvo Giuseppe Bottai. Šolski sistem in fašistične mladinske organizacije so bili tedaj tudi formalno popolnoma povezani, vendar do popolne uveljavitve reforme zaradi začetka vojne ni prišlo.⁴⁴

Zaradi vseh teh ukrepov je šolski sistem postal eden od osrednjih instrumentov fašistične politike na »odrešenih ozemljih«, ki si je prizadevala za izbris Slovencev v etničnem smislu, istočasno pa tudi za njihovo prevzgojo v fašističnem duhu. Vse to je seveda vplivalo na dojemanje šolstva in posledično šolskih zgradb v obeh narodnih taborih. Za

42 Za vzgojo otrok v fašističnem duhu je najprej skrbela organizacija ONB (*Opera Nazionale Balilla*), ustanovljena leta 1926, od leta 1937 pa je bil sistem fašistične mladinske organiziranosti dodatno diferenciran po starosti in spolu, vanj so začeli vključevati tudi predšolske otroke. Različne organizacije, namenjene dečkom in deklicam različnih starosti, so skupaj sestavljale GIL (*Gioventù Italiana del Littorio*).

43 Podrobno o tem gl. Milica Kacin-Wohinz, *Prvi antifašizem v Evropi: Primorska 1925–1935* (Koper: Lipa, 1990), 94–105.

44 Andri in Mellinato, *Scuola e confine*, 137–301. Čermelj, *Slovenci in Hrvatje pod Italijo*, 59, 60. Jürgen Charnitzky, *Die Schulpolitik des faschistischen Regimes in Italien (1922–1943)* (Tübingen: Niemeyer Verlag, 1994).

Slovence na Goriškem so stavbe šol, vrtcev in drugih obšolskih ustanov kmalu postale središče italijanizacije, kar je slovenski tisk v deželi ugotavljal že v začetku dvajsetih let. V začetku leta 1923 je denimo *Goriška straža*, osrednji slovenski časopis v deželi, objavila pronicljivo analizo šolske politike italijanskih oblasti: »Ne drugo skrbi torej g. nadzornika. Njega skrbi, kako bi čimprej iz slovenskih otrok napravil Lahe. Zato predlaga, naj se povsod ustanovijo italijanski otroški vrtci, zavetišča, zabavišča, italijanske knjižnice.«⁴⁵ S postopnim progresivnim uvajanjem fašistične ideologije v šolski proces se je ideološka zaznamovanost še podvojila – poleg italijanizacijske so šole pridobile še fašistično dimenzijo, saj so predstavljale eno od središč italijanizacije in tudi širjenja fašistične ideologije.

Simbolna nabitost šolskih in drugih sorodnih stavb v tem času je torej primarno izhajala iz njihove funkcionalnosti, saj so lokalni Slovenci šole že zelo kmalu začeli dojemati kot kraj italijanizacije slovenskih otrok. Za italijanske nacionaliste in fašiste so, nasprotno, šole bile kraj širjenja italijanske kulture in civilizacije, kjer naj bi se dokončala »osvoboditev« Julijske krajine. Poleg tega pa so šolske zgradbe »komunicirale« tudi z drugimi svojimi značilnostmi, ki jih podrobneje predstavljam v nadaljevanju razprave.

Gradnja šol, njihove arhitekturne značilnosti in poimenovanja

Skladno z velikim pomenom, ki so ga italijanske oblasti od vsega začetka pripisovale šolstvu na »odrešenih ozemljih«, ni presenetljivo, da so izgradnji šolske mreže na Goriškem posvečale veliko pozornosti in za ta namen zagotovile tudi veliko sredstev. Glede na podatke italijanskega ministrstva za javna dela je bilo do leta 1938 na področju Julijske krajine za izgradnjo novih šol porabljenih 90 milijonov lir, s katerimi naj bi bilo zgrajenih 451 novih osnovnih in srednjih šol s 1674 učilnicami.⁴⁶ Navedeni podatki ne vključujejo sredstev, porabljenih za odpravo posledic vojne škode. Za ta namen je italijanska država v celoti zagotovila več kot 3 milijarde lir, od tega približno 453 milijonov za javne zgradbe, kamor so sodile tudi šole.⁴⁷ Zaenkrat še nimamo podatkov, kolikšen delež tega zneska je bil namenjen popravilu uničenih in poškodovanih šol. Obsežna vlaganja so bila potrebna, saj je bilo stanje šolskega fonda na Goriškem marsikje zelo slabo, še posebej v krajih v bližini nekdanje frontne črte, kjer so bile šolske stavbe večinoma hudo poškodovane ali popolnoma uničene. V prvih povojnih letih so bila vlaganja v šolsko infrastrukturo zato usmerjena predvsem v obnovo poškodovanih oziroma porušeni stavb. Takrat so bile obnovljene številne šolske stavbe, denimo v Opatjem selu, Kostanjevici na Krasu, na Banjšicah, v Biljah, Braniku, Grahovem ob Bači, Grgarju, Kalu nad Kanalom, Kromberku, na Lokvah, v Mirnu, Prvačini, Selah pri Volčah, Solkanu, Šempetru, na Šentviški gori, Trnovem, v Vojščici in Vrtojbi.⁴⁸

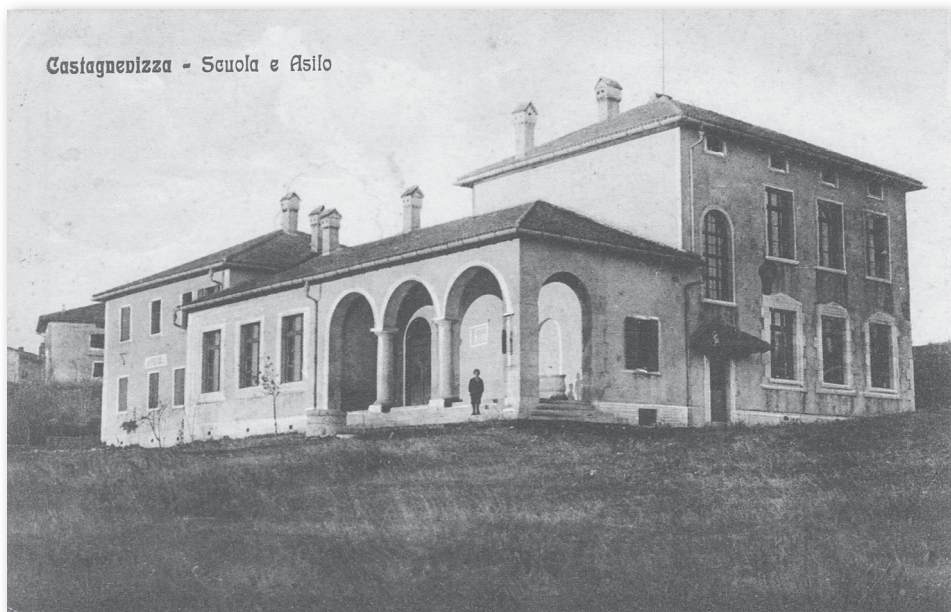
45 »Dnevne vesti,« *Goriška straža* VI, 15. 2. 1923, št. 13, 2.

46 *Le opere pubbliche nella Venezia Giulia 1918–1938* (Roma: Ministero dei lavori pubblici, 1938), 66.

47 *Ibid.*, 15.

48 Ernesta Drole, »Italijanska šolska stavbna dediščina med obema vojnama na severnem Primorskem,« *Šolska kronika. Zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje* 12, št. 1 (2003): 34, 35.

Slika 2: Nova šola v Kostanjevici na Krasu

Vir: SI PANG 667, Kostanjevica na Krasu 2952

Po obdobju obnove poškodovanega šolskega fonda je nastopila druga faza, tj. gradnja novih šolskih stavb. Italijanska gradnja novih šolskih stavb je bila obsežna. Kot je bilo že poudarjeno, je bilo na celotnem področju Julijske krajine zgrajenih 451 novih šol. Za Slovence so relevantni predvsem podatki za Tržaško, Goriško in Reško pokrajino. Med temi je po količini vloženi sredstev prednjačila Tržaška pokrajina, kjer je bilo zgrajenih 47 stavb z 276 učilnicami (za okoli 18 milijonov lir). Na Goriškem je bilo zgrajenih več šolskih stavb, in sicer 70, ki pa so imele manj učilnic (200), kar kaže na večinsko ruralni značaj pokrajine, kjer je bilo treba zgraditi več manjših šolskih stavb. Količina investiranih sredstev (10 milijonov lir) je zato bila manjša v primerjavi s Tržaško pokrajino, čeprav je bilo zgrajenih več šol. Na področju Reške pokrajine je bilo zgrajenih 26 novih šolskih poslopij s 103 učilnicami.⁴⁹ Obsežna vlaganja so bila nujna, saj je bilo stanje osnovnošolskih stavb marsikje zelo slabo, v nekaterih vaseh pa šole sploh niso delovale v lastnih stavbah, temveč so morale najemati prostore pri zasebnikih. Kot primer lahko omenim poročilo šolskega inšpektorja iz Kobarida, ki je leta 1929 poročal, da v kobariški občini deluje dvanajst šol, toda od tega jih je le šest razpolagalo z lastnimi poslopiji. Precej bolje je bilo v bližnjem Breginju, kjer je delovalo pet šol, od katerih so štiri delovale v lastnih stavbah. Občine, ki so bile dolžne vzdrževati šole, so zato najemale sobe pri zasebnikih, ki jih je inšpekcijsko poročilo označilo za večinoma neprimerne.⁵⁰

⁴⁹ *Le opere pubbliche*, 67, 68.

⁵⁰ SI PANG 4, fasc. 72, map. Šolske stavbe 1928–1929, št. 140.

Potrebe po vlaganju v lokalno šolsko infrastrukturo so torej bile velike, ne le z ideološkega, temveč tudi s praktičnega stališča. Italijanske oblasti za gradnjo novih šol niso zagotovile le sredstev, temveč so tudi natančno usmerjale novogradnje. Leta 1925 je ministrstvo za šolstvo izdalo normative za nove šolske stavbe, ki so jih morali upoštevati investitorji in projektanti. Normativi so se naslanjali na obsežno strokovno literaturo o problematiki zagotavljanja zdravega okolja za vzgojo otrok in šolski higieni, ki je tedaj obstajala v italijanskem prostoru.⁵¹ Normativi so podrobno urejali vse vidike novih šolskih stavb, od notranje urejenosti do velikosti oken, vrat in podobno. Normativi so prepovedovali razkošno dekoracijo in zahtevali uporabo lokalnih gradbenih materialov. Vsaka šola je morala imeti dvorišče in telovadnico.⁵² Z vidika vpliva šolskih poslopij na kulturno krajino in posledično na njihovo simbolično sporočilnost je bilo najpomembnejše določilo, da morajo nove zgradbe stati na odprtem in preglednem prostoru zunaj vaškega jedra. Kot v pregledu italijanske šolske stavbne dediščine na Goriškem ugotavlja Ernesta Drole, so se projektanti tega določila zelo skrbno držali. Večina novih šol namreč izstopa po svojem prevladujočem položaju v prostoru. Običajno so nove šolske stavbe stale v dvignjenih in izpostavljenih delih naselij. Taka postavitvev je seveda služila tudi praktičnim namenom, saj so graditelji tako zagotovili dovolj odprtega prostora za dvorišče in igrišče ter tudi mirno in zdravo okolje za šolarje.⁵³ Vendar pa postavitvev šol na poudarjenih lokacijah odpira še druge vidike sporočilnosti; na ta način so nove šole namreč zavzemale osrednji položaj v prostoru. Kot je že bilo poudarjeno, so šole v moderni dobi kot orodje državne politike že same po sebi ideološko nabiti prostori, za obdobje med obema svetovnima vojnama na Goriškem pa je ta dimenzija bila še toliko izrazitejša. Upoštevajoč ideološko zaznamovanost širokega spektra novih gradenj po prvi svetovni vojni, celo zasebnih hiš,⁵⁴ lahko ugotovimo, da je postavitvev novih italijanskih šol na izpostavljenih predelih vasi v tem času še dodatno poudarjala suverenost italijanske države na tem ozemlju in posledično oblikovala nov simbolni red v lokalni kulturni krajini.

V tem kontekstu je treba izpostaviti tudi arhitekturo nekaterih šolskih stavb iz tega časa. Dejstvo je, da lahko v tridesetih letih na področju šolske arhitekture tudi na podeželju opazimo vpliv sočasnih modernih tokov v italijanski arhitekturi, ki prej na Goriškem sploh niso bili prisotni. Na Goriškem arhitekturno najbolj izstopata šoli v Zaloščah in na Brjah v Vipavski dolini, ki izkazujeta arhitekturni vpliv tedanjega

51 Gl. npr. V. De Giaxa, *Igiene della scuola: malattie della scuola, edificio scolastico, arredi della scuola, igiene pedagogica, sorveglianza igienica della scuola* (Milano: Ulrico Hoepli, 1880). Mario Ragazzi, *L'igiene della scuola e dello scolaro. Seconda edizione* (Milano: Ulrico Hoepli, 1923). T. Rossi Doria, *La scuola sana* (Firenze: La Voce, 1921). Pri tem je smiselno poudariti, da so ta dela poudarjala tudi vlogo šole ne le kot prostora izobraževanja, temveč tudi zagotavljanja splošnega napredka in zmage nad naravnimi silami, skratka civiliziranja. V novih razmerah po koncu prve svetovne vojne te težnje ni bilo težko prenesti na nacionalno področje, saj je bilo slovansko prebivalstvo znotraj Italije predstavljeno kot kulturno zaostalo in je posledično potrebovalo kultivacijo, ki jo je lahko zagotovila (domnevno) višje razvita italijanska civilizacija.

52 Vse normativne zahteve so podrobno opisane v Drole, »Italijanska šolska stavbna dediščina,« 35–37.

53 Ibidem, 39.

54 Več o tem gl. Špela Ledinek Lozej, »Obnova stavbnega fonda po prvi svetovni vojni v Vipavski dolini,« v: *Vojne na Slovenskem. Pričevanja, spomini, podobe*, ur. Maja Godina Golija (Ljubljana: Založba ZRC, 2012), 63–75.

Slika 3: Šola v Zaloščah, zgrajena v tridesetih letih 20. stoletja

Vir: SI PANG 667, Zalošče 1274

italijanskega racionalizma. Prva je bila zgrajena leta 1934, druga pa dve leti kasneje.⁵⁵ Obe šolski zgradbi v podeželskem okolju vsekakor izstopata in delujeta kot tujek. Ob pomanjkanju ustreznih dokazov zaenkrat sicer ne moremo z gotovostjo trditi, da sta bili obe tudi namenoma zgrajeni tako oziroma da bi prebivalci njuno specifično arhitekturo povezovali z italijanizacijskimi prizadevanji. Vendar pa se tak sklep kaže vsaj kot mogoč, posebej če upoštevamo kritične glasove, ki so denimo modernizacijo stavbnega fonda med italijansko obnovo Goriške povezovali s procesom italijanizacije.⁵⁶

Še očitnejši ideološki naboj italijanskih šol so predstavljala njihova imena. Velika večina šol je namreč med italijansko oblastjo dobila različna imena.⁵⁷ Ti toponimi so, podobno kot italijansko preimenovanje naselbinskih imen v tem obdobju, fungirali kot poskus novega opomenjanja javnega prostora in s tem oblikovanja novih *lieux de mémoire*. Kot ugotavljajo številne raziskave, toponimi delujejo kot eden od nosilcev kulturnega

⁵⁵ Drole, »Italijanska šolska stavbna dediščina,« 40.

⁵⁶ Tako npr. v *Koledarju Goriške Mohorjeve družbe za leto 1927*: »Dandanes pa nam vojna obnova zida po vaseh kmečke domove v tujem duhu in od tujih ljudi, ki ne razumejo naših domačih in kmečkih razmer, ampak iščejo le svojo korist. [...] Kakor gine tista prisrčna domačnost v zunanjem licu kmečkega doma, tako gine tudi prisrčna preprostost in skromnost v hišah in družinah. Tuj duh v zunanosti hiše, tuj duh v hiši; drugačne noše, drugačno življenje in mišljenje.« – Venceslav Bele, »Naš kmečki dom,« v: *Koledar Goriške Mohorjeve družbe za navadno leto 1927*, ur. Venceslav Bele (Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1927), 98. V zvezi s (percipirano) italijanizacijsko dimenzijo modernizacijskih procesov se odpira tudi vprašanje, v kolikšni meri so nove šolske stavbe doprinesle k modernizaciji vaškega življenja, npr. s sočasno gradnjo vodovodov ali električne napeljave. Predstavitev te problematike bi presegla okvire te razprave, a to vprašanje gotovo ponuja izhodišče za nadaljnje raziskave.

⁵⁷ To je predstavljalo dodatno ideološko zaznamovanost v primerjavi z obdobjem habsburške monarhije, ki takšnih poimenovanj ni poznala, vsaj ne na Goriškem.

spomina, po katerih se vzpostavljajo kolektivne identitete.⁵⁸ Po drugi strani lahko tedanje poimenovanje šol razumemo tudi kot obliko »banalnega nacionalizma«, kot je prodor nacionalističnih simbolov v vsakdanje življenje poimenoval Michael Billig.⁵⁹ Po kom so italijanske oblasti torej poimenovalе šole na Goriškem in kaj so ta imena sporočala?

Predstavitev vseh poimenovanj italijanskih šol na Goriškem bi preseгла okvire te razprave, poleg tega pa se imena šol večinoma ponavljajo, zato je za pregled stanja na tem področju dovolj predstaviti stanje na geografsko ožjem območju. Kot primer sem izbral imena šol v didaktičnih ravnateljstvih Idrija in Bovec v šolskem letu 1928/1929. Nadaljnja poimenovanja šol so se sicer dogajala še v tridesetih letih,⁶⁰ a za predstavitev značilnosti šolske toponomastike v tem času imena šol, prikazana v tabeli v nadaljevanju, predstavljajo merodajen pregled stanja.

Tabela 1: Imena osnovnih šol v didaktičnem ravnateljstvu Idrija in Bovec v šolskem letu 1928/1929

Italijansko ime naselja	Današnje ime naselja	Ime šole
Didaktično ravnateljstvo Idrija		
Idria	Idrija	Vittorio Emanuele III
Idria di Sotto	Spodnja Idrija	Dante Alighieri
Canolla Alta	Zgornja Kanomlja	/
Ledine	Ledine	Nazario Sauro
Versenico Sotto	Spodnji Vrsnik	/
Gora	Gore	Francesco Rismondo
Saurazzi	Zavratec	/
Montenero d'Idria	Črni Vrh	Giulio Cesare
Salloga	Zadlog	/
Godovici	Godovič	Nicolò Tommaseo
Montorso	Medvedje Brdo	Cesare Battisti
Voschia	Vojsko	Cristoforo Colombo
Didaktično ravnateljstvo Bovec		
Plezzo	Bovec	Vittorio Emanuele III
Plusina	Plužna	Rosa Mussolini
Cal	Kal	/
Oltresonzia	Čezsoča	Edmondo de Amicis
Saga	Žaga	Giuseppe Verdi
Serpenizza	Srpenica	Guido Brass

58 O tem gl. npr. *Critical Toponomies: The Contested Politics of Place Naming*, ur. Lawrence D. Berg in Jani Vuolteenaho (Farnham: Ashgate, 2009).

59 Gl. Michael Billig, *Banal Nationalism* (Los Angeles: Sage, 2012).

60 Aprila 1936 so tako npr. poimenovali šolo v Ponikvah na Šentviški planoti po Francescu Baitu, ki je padel med boji v Etiopiji. – SI PANG 4, fasc. 91, map. Zadeve šolskega nadzora Tolmin (1935–1936), št. 3505.

Italijansko ime naselja	Današnje ime naselja	Ime šole
Bretto Inferiore	Log pod Mangartom	Cesare Battisti
Sonzia	Soča	Nazario Sauro
Lepena	Lepena	/
Trenta Inferiore	Spodnja Trenta	Anita Garibaldi
Bausizza	Bavšica	/

Vir: SI PANG 4, fasc. 72, Razvrstitev šol 1928–1929

Iz tabele vidimo, da vse šole sicer niso bile poimenovane, a je imena različnih osebnosti nosila večina šol. Kar zadeva izbrana imena, jih lahko razdelimo v več kategorij. Na prvem mestu je treba omeniti poimenovanja po italijanskem kralju Viktorju Emanuelu III., po katerem so bile poimenovane predvsem šole v lokalnih središčih (v tem primeru Idriji in Bovcu). Drugo kategorijo predstavljajo člani italijanskega kulturnega kanona, kot so na primer Dante Alighieri, Giuseppe Verdi in Edmondo de Amicis. Njim sorodne so osebe, ki so veljale za »velike Italijane«, denimo Krištof Kolumb ali Julij Cezar. Zadnjo številčno skupino sestavljajo italijanski iredentisti, ki so izgubili življenje med prvo svetovno vojno. Sem lahko uvrstimo Nazaria Saura, Francesca Rismonda in Cesareja Battistija. Vsa poimenovanja družijo to, da nimajo nič skupnega s kraji, v katerih so po njih poimenovali šole. Še več, za veliko večino oseb ne bi mogli reči niti tega, da so bili kakorkoli povezani z Goriško. Poimenovanja šol tako predstavljajo poskus izbrisa lokalne identitete tega prostora in njegovo popolno stopitev v kulturo italijanskega nacionalizma, kot je obstajala med obema svetovnimi vojnami. Poleg starejših nacionalnih junakov so v njej osrednjo vlogo imeli tudi padli med prvo svetovno vojno, ki naj bi žrtvovali življenja za »odrešitev« tega ozemlja.⁶¹ Končni cilj poimenovanj pa je bil, da bi se kolektivni spomin lokalnega prebivalstva izenačil z italijanskim, kar naj bi končno privedlo do popolne asimilacije slovenskega prebivalstva v italijansko narodno skupnost.

Postopki poimenovanj so potekali na različne načine. Načeloma so o imenih osnovnih šol odločale občine, vendar so preimenovanja večkrat zahtevala veliko birokratskih naporov, kar je bilo še posebej izrazito pri poimenovanjih, ki so se navezovala na Mussolinija ali njegovo družino. Kot primer lahko navedem šolo v Drežnici, ki je bila leta 1928 poimenovana po Mussolinijevi materi Rosi Mussolini. Ker je tako poimenovanje zadevalo družino najvišjega režimskega predstavnika, je bila potrebna njegova potrditev. Ohranjena dokumentacija razkriva, da je pobuda za poimenovanje šole po *ducejevi* materi prišla od tolminskega šolskega nadzorništva. Mussolini je prošnji ustregel, kar je ministrstvo za izobraževanje sporočilo goriški prefekturi, ki je o tem obvestila drežniško občinsko upravo.⁶²

61 O pomenu kulta padlih na Goriškem po prvi svetovni vojni gl. Matic Batič, »Zones more related to immortal splendor of glory': Italian war memorials and commemorative practices in Venezia Giulia (1918–1922),« *Acta Histriae* 26, št. 4 (2018): 1063–86.

62 SI PANG 34, fasc. 16, a. e. 98, kat. IX, Scuola elementare e diversi, Intitolazione delle scuole elementari di Dresenza (19. 5. 1928).

Poimenovanja šol so bila običajno združena z večjimi ali manjšimi proslavami. Potek teh proslav lahko vidimo na primeru šole v Prvačini v spodnji Vipavski dolini, ki je bila junija 1932 poimenovana po generalu Achilleju Papi (1863–1917). General Papa je med 11. soško bitko poveljeval 44. pehotni diviziji med boji na Banjšicah, kjer ga je 5. oktobra 1917 smrtno ranil avstrijski ostrostrelec.⁶³ Ni znano, kako je prišlo do odločitve o poimenovanju šole v Prvačini po padlem generalu. Sklepamo lahko, da je imelo pri tem odločilno vlogo občinsko vodstvo ali člani lokalnega fašija *Partito nazionale fascista* (PNF). Vsekakor je Papa kot vojni junak, ki je za »osvoboditev« Goriške žrtvoval svoje življenje, bil primeren kandidat za poimenovanje lokalne šole, saj je bil idealen zgled, v duhu katerega naj bi bili vzgojeni otroci v fašistični Italiji. Iz objavljenega časopisnega poročila lahko razberemo, da je slovesnost poimenovanja šole potekala ob množični udeležbi. Poleg lokalnih političnih in strankarskih voditeljev se je kot častna gostja udeležila tudi vdova pokojnega generala in njegovi otroci, ki so v Prvačino pripotovali iz Milana. Slovesnost sta poleg tega oblikovala častna karabinjerska straža in orkester organizacije *Dopolavoro*, ki je igral domoljubne pesmi. Častni govornik je bil lokalni *podestà*, ki je v govoru »[...] esaltando poi l'eroismo del generale, al cui nome viene intitolata la scuola.«⁶⁴

V nekaterih šolah so Italijani poimenovali tudi šolske avle. Prve take primere lahko najdemo po začetku vojne v Etiopiji, in sicer predvsem na širšem območju Idrije. V začetku marca 1936 je didaktični ravnatelj v Idriji predlagal šolskemu inšpektorju v Tolminu, naj bi avli šol na Ledinah in Vojskem poimenovali po vojakih iz lokalnega okolja, ki so padli med boji v Afriki. Na Ledinah sta to bila črnosrajčnik Fortunato Raspet, ki je bil sploh prvi prebivalec Goriške, ki je v Etiopiji izgubil življenje, ter Dalmazio Birago, odlikovan z zlato medaljo za pogum. Na Vojskem pa je življenje izgubil Valentino Habe.⁶⁵ Ohranjeni dokumenti razkrivajo tudi birokratski postopek, ki je bil potreben za poimenovanje. Predlog ravnatelja je namreč moral potrditi šolski skrbnik v Trstu, ki je izrazil svoje privoljenje, a le ob strinjanju goriškega prefekta. Obenem je izrazil tudi svojo željo, da bi se udeležil morebitne slovesnosti.⁶⁶ Dober mesec kasneje je pokrajinski sekretar PNF izrazil željo, da bi avla v osnovni šoli v Spodnji Idriji nosila ime Ludovica Cogeija,⁶⁷ pripadnika sanitetne enote italijanske armade, ki je padel med boji v Etiopiji.⁶⁸ Predlog za poimenovanje je didaktični ravnatelj v Idriji posredoval šolskemu inšpektorju v Tolminu, ta pa nato ponovno skrbniku v Trstu. Slednji je predlog potrdil, a ponovno zahteval še pozitivno mnenje goriškega

63 Nekaj let po vojni so na kraju, kjer je bil general Papa smrtno ranjen, zgradili spominsko piramido s posvetilnim napisom. Tik pred začetkom druge svetovne vojne je piramido zadela strela in ji odbila vrh. Do sedemdesetih let je piramida počasi propadala, nato pa jo je družina generala Pape dala popraviti, toda brez koničastega zaključka. Na vrhu Gomile tako še danes stoji »prirezana« piramida. – Vili Prinčič, *Neme priče vojnih grozot 1915–1918* (Trst: Mladika, 2018), 58, 59.

64 »[...] povečeval junaštvo generala, po čigar imenu je bila poimenovana šola« – »La scuola di Prevacina intitolata alla memoria del gen. Papa,« *L'Eco dell'Isonzo* 3, 4. 6. 1932, 2.

65 SI PANG 4, fasc. 91, št. 460.

66 SI PANG 4, fasc. 91, št. 559.

67 Po vsej verjetnosti gre za italijanizirano obliko slovenskega imena Ludvik Kogej.

68 SI PANG 4, fasc. 91, št. 868.

prefekta.⁶⁹ Odločitev za poimenovanje šolskih avl po padlih vojakih iz lokalnega okolja je predstavljala odgovor na novo okoliščino, tj. začetek vojne v Etiopiji, obenem pa so padli prebivalci iz lokalnega okolja predstavljali dobro možnost za razvoj režimske propagande med domačini, ki so jo oblasti očitno želele kar najhitreje izkoristiti. Sporočilno so bila ta poimenovanja podobna prejšnjim, saj naj bi služila vzgoji lokalnega prebivalstva v fašističnem duhu.

Šolski prostori in napisi

S prehodom v nov državni sistem se je začel spreminjati tudi videz šolskih prostorov, ki je bil prav tako usmerjen k italijanizaciji in vzgoji učencev v fašističnem duhu. Simboli prejšnje države in dinastije, na primer portreti cesarja Franca Jožefa, so bili odstranjeni.⁷⁰ Vse šole so morale biti opremljene z novimi državnimi simboli, predvsem italijansko zastavo.⁷¹ Ne glede na to pa se je v praksi to vodilo večkrat uresničevalo s precejšnjo zamudo. O obvezni opremi šolskih prostorov, pa tudi precejšnjemu razkoraku med uradnim in dejanskim stanjem, podaja zanimivo sliko okrožnica šolskega inšpektorata iz Tolmina, ki je bila izdana konec novembra 1926. Inšpektor je ugotavljal, da nekatere šole kljub navodilom nimajo lastne italijanske zastave, prav tako pa tudi ne šolskih praporov. Glede na navodila inšpektorja so za nakup državne zastave bile odgovorne občine, medtem ko naj bi za šolske prapore poskrbele kar same šole, in sicer s pomočjo nabirk med učitelji, učenci in starši. Končno je inšpektor vsem šolam tudi naročal, naj si priskrbijo Mussolinijev portret, priporočal pa je tudi nakup Mussolinijevega vojnega dnevnika: »Il medesimo può servire ottimamente agl'Insegnanti per far conoscere agli scolari a quali duri sacrifici si era sottoposte durante la guerra il Duce, per amor di Patria e per la redenzione delle nostre terre.«⁷²

V učilnicah so morali viseti portreti italijanskega kralja in Benita Mussolinija.⁷³ Nekatere šole so poleg tega kupile tudi upodobitve drugih članov kraljeve družine, kot razkriva poročilo o nakupu šolske opreme, ki ga je leta 1936 izvedla idrijska občina. Poročilo razkriva ideološko opremo šolskih učilnic v zadnjem obdobju obstoja režima. Poleg že omenjenih portretov Mussolinija in kralja Viktorja Emanuela III. naj bi v šolah visele tudi upodobitve kraljice Elene in kronskega princa Umberta, občina pa je kupila tudi več upodobitev grobnice neznanega vojaka v Rimu.⁷⁴ Za videz šolskih prostorov v tem času je torej bila značilna množica nacionalnih in državnih simbolov, ki so, skupaj s poimenovanji šol, izražali vizijo italijanskega nacionalizma, tesno spojenega s fašistično ideologijo.

69 SI PANG 4, fasc. 91, št. 924/9.

70 Tul, »Šole, vrtci,« 121, 122.

71 Ibid., 122.

72 »Slednje lahko odlično služi učiteljem, ko bodo šolarjem razlagali, kakšne bridke žrtve je Duce daroval med vojno iz ljubezni do domovine in za odrešitev naših dežel.« – SI PANG 4, fasc. 64, map. Circolari Inspett., Bandiera Nazionale e Ritratto di S. E. Mussolini (22. 11. 1926).

73 Tul, »Šole, vrtci,« 122.

74 SI PANG 4, fasc. 91, Elenco degli arredi che il Comune di Idria fornirà alle scuole.

Ideološko nabit del šolskih prostorov so predstavljale tudi spominske in posvetilne plošče, ki so jih italijanske oblasti postavile v številnih šolah. Postavitev plošč z iredentistično vsebino se ni začela s prihodom fašizma. Na že omenjeni novozgrajeni šoli v Bovcu je bil ob koncu gradnje postavljen zanimiv napis, o katerem je poročal častnik *Slovenec* v Ljubljani: »Nova zgradba je lepo trinadstropno poslopje. Na šolskem hodniku je plošča z napisom: ‚Iz vojnih razvalin, napojenih z italijansko krvjo, je vstala ta šola večja in lepša v letu Danteja – 1921.‘«⁷⁵

Brez dvoma so bile po šolah na Goriškem postavljene številne podobne plošče, a se je spomin nanje po njihovi odstranitvi v glavnem izgubil, saj so bile po kapitulaciji Italije uničene. Glede na množično udeležbo vseh najvišjih pokrajinskih funkcionarjev po simbolnem pomenu izstopa spominska plošča v šoli v Vrhpolju v zgornji Vipavski dolini, ki je bila postavljena v počastitev ustreljenega italijanskega učitelja Francesca Sottosantija (1894–1930). Sicilijanec Sottosanti je bil umorjen 4. oktobra 1930 pred svojim stanovanjem v povračilni akciji organizacije TIGR, mesec dni po eksekuciji bazo-viških žrtev.⁷⁶ Sottosantijev umor je sprožil brutalne represalije goriških fašistov,⁷⁷ oblasti so ga poskušale predstaviti tudi kot fašističnega mučenca. Pokrajinsko vodstvo ONB se je odločilo, da bodo v Sottosantijev spomin v vrhpoljski šoli postavili spominsko ploščo. Slovesno odkritje plošče je potekalo 19. aprila 1931 v Vrhpolju in Vipavi.⁷⁸ Ker je bil Sottosanti učitelj, so otvoritev plošče povezali s slovesnostjo ob sprejemu mladih v fašistične mladinske organizacije (t. i. *leva fascista*). Slovesnosti so se udeležili fašistične organizacije iz celotne Vipavske doline, Gorice in krajev v Furlaniji ter pripadniki veteranskih združenj. Iz Gorice je do Ajdovščine v ta namen vozil poseben vlak. Poleg tega je v Vipavo in Vrhpolje prišlo tudi več kot 500 učiteljev, včlanjenih v *Associazione Fascista della scuola*. O lokalnem pomenu dogodka poleg obsežnih organizacijskih priprav priča dejstvo, da so se ga udeležili vsi najpomembnejši politični in vojaški veljaki na Goriškem. Slovesnost se je začela popoldne v Vipavi, kjer je potekal sprejem novih članov fašističnih organizacij, nato pa se je množica peš podala do bližnjega Vrhpolja. Vas je bila v ta namen slavnostno okrašena z zastavami in slavoloki. Razkritje plošče je spremljal govor pokrajinskega sekretarja PNF. Slovesnost se je zaključila s polaganjem vencev in posipanjem rož na kraju Sottosantijeve smrti. Časopisna poročila žal ne omenjajo natančnega kraja plošče, sklepamo pa lahko, da je verjetno stala na šolskem pročelju ali v avli. Na plošči je bil vklesan sorazmerno kratek napis, ki je poudarjal Sottosantijevo vlogo fašističnega vzgojitelja: »Qui da nemici della Patria, colpito a tradimento, sotto gli occhi della moglie e dei cinque figliolotti, cadde Francesco Sottosanti, educatore fascista. I suoi Balilla nel Natale di Roma 1931 Anno IX.«⁷⁹

75 »Primorske novice,« *Slovenec* 50, 11. 10. 1922, 3.

76 Atentat na Sottosantija je doživel močan odmev po vsej Italiji. Podrobno o ozadju in posledicah atentata na Sottosantija gl. Adriano Sofri, *Il martire fascista* (Palermo: Sellerio editore, 2019). Gl. tudi Mira Cencič, *TIGR. Slovenci pod Italijo in TIGR na okopih v boju za obstoj. Kras in Vipavska dolina* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1997), 204, 205.

77 Milica Kacin-Wohinz in Marta Verginella. *Primorski upor fašizmu: 1920–1941* (Ljubljana: Slovenska matica, 2008), 192.

78 Slovesnost naj bi prvotno potekala ob prazniku t. i. rimskega božiča (datuma domnevne ustanovitve Rima), ki se praznuje 21. aprila. Slovesnost pa je bila prestavljena na nedeljo, 19. aprila, verjetno zaradi lažje organizacije dogodka.

79 »Tu je zahrbtno zadet od sovražnikov domovine, pred očmi svoje žene in petih otrok, padel fašistični vzgojitelj Francesco Sottosanti. Njegovi balile ob rimskem božiču 1931, leta IX.« Gl. »Solenni onoranze a Francesco

Požigi šol in vrtcev

Končno ideološko zaznamovanost šolskih stavb v obdobju fašizma morda najbolj neposredno dokazujejo številne uničevalne akcije slovenskega odporništva (organizacije TIGR), usmerjene proti lokalnim šolskim poslopjem. Požige italijanskih šol lahko razumemo kot (zapoznel) slovenski odgovor na fašistične požige sedežev slovenskih organizacij, ki so bili značilni predvsem za Trst in okolico v prvi polovici dvajsetih let. Kot oblika nasilja pa so smiselni le upoštevajoč ideološko zaznamovanost šolskih stavb. Požigi italijanskih šol in vrtcev so se začeli leta 1927, kmalu po sestanku na Nanosu, ko lahko govorimo o ustanovitvi organizacije TIGR, tako da so eden prvih in najboljsežnejših tipov sabotažnih akcij te organizacije. Večina požigov je bila izvedena v okolici Trsta in na Krasu. Številčnost napadov na šole kaže na simbolno zaznamovanost šol kot centrov italijanizacije.⁸⁰

Začetki uničevalnih akcij proti italijanskim šolam in vrtcem segajo v leto 1927. V noči med 27. in 28. decembrom sta Vladimir Štoka in Drago Rupel podtaknila požar v rekreatoriju organizacije *Lega Nazionale* na Proseku, čez štiri mesece pa je v tem kraju organizaciji TIGR uspelo zažgati še tamkajšnjo osnovno šolo. Maja 1928 je sledil požig osnovne šole na Katinari, pri čemer storilci niso znani. Avgusta 1928 so tigrovci zažgali še vrtec v Štorjah na Krasu. Akcija naj bi bila izvedena kot povračilno dejanje zaradi aretacije nekaterih članov organizacije. Konec meseca je sledila nova akcija na Proseku, kjer je bil ponovno zažgan rekreatorij. Novembra je zagorela še osnovna šola v Dutovljah.⁸¹ Požigi šolskih poslopij so se nadaljevali tudi leta 1929, akcije so bile omejene predvsem na območje Krasa. Tam so tigrovci podtaknili ogenj v poslopje vrtca v Tomaju, septembra pa so zažgali še šolo v Škrbini. Zadnjemu napadu je sledil še požig šole v vasi Lipa. V začetku januarja 1930 je bil izveden eden od simbolno najpomembnejših napadov v Julijski krajini, saj so tigrovci postavili eksplozivno napravo v Svetilnik zmage (*Farro della Vittoria*) nad Trstom, ki je bil ena od osrednjih povojnih simbolnih točk italijanskega gospostva v mestu.⁸² Sočasno z napadom na svetilnik je bil izveden tudi požig vrtca v Lokvi na Krasu. Februarja 1930 je sledil požig šole v Zgoniku, le čez nekaj dni pa so v isti noči zažgali še šoli v Gropadi in Spodnji Branici, ponovno je bil podtaknjen ogenj tudi v šolah v Zgoniku in Škrbini. Sledil je še požig šol v Šempolaju in na Colu pri Repentabru. Na Vipavskem je bilo napadov na šole manj, vendar je bilo tudi tam požganih nekaj poslopij. Omenjen je že bil požig šole v Spodnji Branici (marca 1930), ki je bila izbrana kot »nadomestilo« za šolo v Braniku, ki so jo najprej nameravali požgati, vendar so načrt nato opustili zaradi strahu pred preveliko kolateralno škodo.⁸³

Sottosanti, « *L'Eco dell'Isonzo* 2, 18. 4. 1931, 2. »La leva fascista e le onoranze a Sottosanti,« *L'Eco dell'Isonzo* 2, 21. 4. 1931, 2.

80 Številčnost akcij, usmerjenih proti šolskim poslopjem, lahko gotovo pripišemo tudi manjši tveganosti takih požigov v primerjavi s poskusom uničevanja bolj zastraženih objektov.

81 V požaru je zgorela tudi bližnja kaplanija.

82 Več o gradnji in sporočilnosti svetilnika gl. Borut Klabjan, »Fašistični Trst: tržaška kulturna krajina v času med svetovnjima vojnama,« *Studia historica slovenica* 14, št. 2-3 (2014): 600–04.

83 Cencič, *TIGR*, 193–96.

Po pomladi 1930 so akcije požigov šolskih poslopij zaradi obsežnih aretacij, s katerimi so italijanske oblasti vsaj začasno onemogočile odporniško organizacijo na Tržaškem in Goriškem, deloma zamrle.⁸⁴ Do nekaterih napadov pa je prišlo v drugih delih pokrajine, predvsem v zgornjem Posočju. Novembra 1930 je zagorela osnovna šola v Bovcu, nato še šole v Čezsoči, Logu pod Mangartom in Plužni.⁸⁵

Požigi šol sicer večinoma niso pomenili popolnega uničenja stavbe, saj poslopja praviloma niso pogorela do tal. Ogenj je uničil predvsem pohištvo, uniforme fašističnih mladinskih organizacij, šolske knjige in drugo šolsko opremo. Požige so tigrovci poleg tega redno izvajali ponoči, ko v poslopih ni bilo nikogar, tako da niso vodili do poškodb ali smrtnih žrtev. Demonstrativni namen akcij je bil še dodatno poudarjen z izbiro datumov požigov. Največ šol je pogorelo na predvečer fašističnega dneva obdarovanja (*befana fascista*), ki je bil eden od osrednjih načinov t. i. mehke italijanizacije šoloobveznih otrok.⁸⁶

Sklep

Italijansko šolstvo za rapalsko mejo je med obema svetovnima vojnoma predstavljalo osrednji instrument italijanizacije slovenskega prebivalstva. Italijanske oblasti so zato razvoju stavbnega fonda posvečale veliko pozornosti in v ta namen zagotovile znatna sredstva, tako da so bile med italijansko oblastjo na Goriškem zgrajene številne šole, ki so ostale v uporabi še dolgo po koncu druge svetovne vojne. Morda prav iz tega razloga italijanska šolska stavbna dediščina dolgo ni bila recipirana kot oblika ideološko zaznamovanega posega v prostor. Kot sem pokazal v razpravi, temu ni bilo tako. Italijanske šole so namreč v tem obdobju bile izrazito simbolno nabita arhitektura. Poleg splošne zaznamovanosti poslopij šol in drugih izobraževalnih ustanov kot središč procesa italijanizacije je treba upoštevati tudi sporočilnost šolskih zgradb kot arhitekturnih del. Pri tem lahko ločujemo več plasti italijanizacijske oziroma fašistične sporočilnosti. Prva zadeva prisotnost nedvoumnih simbolnih znakov, povezanih z ideologijo *italianità* in fašizma. Mednje spadajo predvsem poimenovanja šol po članih tedanjega nacionalističnega kanona in padlih iredentistih. V okvir te sporočilnosti spada tudi prisotnost državnih oziroma režimskih simbolov. Velja tudi poudariti, da so bili v tem času v številnih šolskih stavbah postavljeni spomeniki v obliki posvetilnih plošč. Nazadnje je treba omeniti tudi ideološko sporočilnost, ki je izvirala iz arhitekturnih značilnosti šolskih stavb, zgrajenih v tem času.

Nadaljnja uporaba številnih osnovnošolskih stavb tudi po drugi svetovni vojni kaže na to, da je bila ideološka zaznamovanost novih šolskih poslopij krhkejša kot pri

84 Aretiranim tigrovcem so sodili na prvem tržaškem procesu, kjer so bili številni člani odporniških organizacij obsojeni na visoke zaporne kazni, štirje odgovorni za napad na sedež časopisa *Il Popolo di Trieste* (Ferdo Bidovec, Fran Marušič, Zvonimir Miloš in Alojz Valenčič) pa obsojeni na smrt in 6. septembra 1930 ustreljeni v bližini vasi Bazovica. – Čermelj, *Slovinci in Hrvatje pod Italijo*, 319–26.

85 Kacin-Wohinz in Verginella, *Primorski upor*, 212.

86 *Ibid.*, 136, 137.

nekaterih drugih nosilcih italijanizacije prostora. Po zlomu italijanske oblasti so bili odstranjeni zgolj tisti elementi, ki so neposredno spominjali na prejšnji režim, kot so bila na primer imena šol, posvetilni napisi in režimski simboli. Poleg tega so se tudi značilnosti šolskega pouka popolnoma spremenile. Nekdanja ideološka sporočilnost šol je s tem izginila v pozabo.

Viri in literatura

Arhivski viri

- SI PANG – Pokrajinski arhiv v Novi Gorici:
 - SI PANG 4, Šolsko nadzorništvo Tolmin.
 - SI PANG 34, Občina Drežnica.
 - SI PANG 667, Zbirka razglednic krajev.

Časopisni viri

- »Dnevne vesti.« *Goriška straža* VI, 15. 2. 1923, št. 13, 2.
- »La leva fascista e le onoranze a Sottosanti.« *L'Eco dell'Isonzo* II, 21. 4. 1931, št. 48, 2.
- »La scuola di Prevacina intitolata alla memoria del gen. Papa.« *L'Eco dell'Isonzo* III, 4. 6. 1932, št. 67, 2.
- »Primorske novice.« *Slovenec* 50, 11. 10. 1922, št. 223, 3.
- »Solenni onoranze a Francesco Sottosanti.« *L'Eco dell'Isonzo* II, 18. 4. 1931, št. 47, 2.

Literatura

- Althusser, Louis. *Ideologija in ideološki aparati države in drugi spisi*. Ljubljana: *cf, 2018.
- Andri, Adriano in Giulio Mellinato. *Scuola e confine: le istituzioni educative della Venezia Giulia 1915–1945*. Trieste: Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, 1994.
- Batič, Matic. »'Zones more related to immortal splendor of glory': Italian war memorials and commemorative practices in Venezia Giulia (1918–1922).« *Acta Histriae* 26, št. 4 (2018): 1063–86.
- Bele, Venceslav. »Naš kmečki dom.« V: *Koledar Goriške Mohorjeve družbe za navadno leto 1927*. Uredil Venceslav Bele, 98–99. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1927.
- Cattaruzza, Marina. *L'Italia e il confine orientale*. Bologna: Società editrice Il Mulino, 2007.
- Cencič, Mira. *TIGR. Slovenci pod Italijo in TIGR na okopih v boju za obstoj. Kras in Vipavska dolina*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1997.
- Charnitzky, Jürgen. *Die Schulpolitik des faschistischen Regimes in Italien (1922–1943)*. Tübingen: Niemeyer Verlag, 1994.
- *Critical Toponomies: The Contested Politics of Place Naming*. Uredila Lawrence D. Berg in Jani Vuolteenaho. Farnham: Ashgate, 2009.
- Čermelj, Lavo. *Slovenci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama*. Ljubljana: Slovenska matica, 1965.
- Devetak, Robert. »Boj za slovenske šole in delovanje ženskih podružnic Družbe svetega Cirila in Metoda na Goriškem in Gradiškem v obdobju pred prvo svetovno vojno.« *Zgodovinski časopis* 74, št. 3-4 (2020): 360–87.
- Drole, Ernesta. »Italijanska šolska stavbna dediščina med obema vojnama na severnem Primorskem.« *Šolska kronika. Zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje* 12, št. 1 (2003): 31–41.

- Eco, Umberto. »Function and Sign: The Semiotics of Architecture.« V: *Rethinking architecture: a Reader in Cultural Theory*. Uredil Ned Leach, 182–202. London, New York: Routledge, 2005.
- *Geschichte des österreichischen Bildungswesens: Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs I–IV*. Uredil Helmut Engelbrecht. Wien: Österreichischer Bundesverlag, 1982–1986.
- Green, Andy. »Education and State Formation Revisited.« V: *History of Education: Major Themes, Vol. 2, Debates in the History of Education*. Uredil Roy Lowe, 303–21. London: Routledge, 2000.
- Kacin-Wohinz, Milica. *Prvi antifašizem v Evropi: Primorska 1925–1935*. Koper: Lipa, 1990.
- Kacin-Wohinz, Milica in Jože Pirjevec. *Zgodovina Slovencev v Italiji 1855–2000*. Ljubljana: Nova revija, 2000.
- Kacin-Wohinz, Milica in Marta Verginella. *Primorski upor fašizmu: 1920–1941*. Ljubljana: Slovenska matica, 2008.
- Klabjan, Borut. »Fašistični Trst: tržaška kulturna krajina v času med svetovnjima vojnama.« *Studia historica slovenica* 14, št. 2/3 (2014): 593–607.
- Kučan, Ana. *Krajina kot nacionalni simbol*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1998.
- Ledinek Lozej, Špela. »Obnova stavbnega fonda po prvi svetovni vojni v Vipavski dolini.« V: *Vojne na Slovenskem. Pričevanja, spomini, podobe*. Uredila Maja Godina Golija, 63–75. Ljubljana: Založba ZRC, 2012.
- Lotman, Jurij Mihajlovič. *Znotraj mislečih svetov. Človek–tekst–semiosfera–zgodovina*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2006.
- Marušič, Branko. *Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem: 1848–1899*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2005.
- Matajč, Vanesa. »‘The rhetorics of space’: Introduction.« *Neohelicon: acta Comparationis litterarum universarum* 41 (2014): 3–12.
- McMillan, James. »‘Priest hits girl’: on the front line in the ‘war of the two Frances’.« V: *Culture Wars. Secular-Catholic Conflict in Nineteenth-Century Europe*. Uredila Christopher Clark in Wolfram Kaiser, 77–101. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Mikša, Peter in Matija Zorn. »Nacionalni boj za gore in slovenska identiteta.« *Časopis za zgodovino in narodopisje* 92, št. 1 (2021): 67–88.
- Pahor, Drago. *Pregled razvoja osnovnega šolstva na zapadnem robu slovenskega ozemlja*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970.
- Pelikan, Egon. »Laibach/Ljubljana: Nationale und politische Selbstdarstellung im öffentlichen Raum um die Jahrhundertwende.« V: *Urbane Eliten und kultureller Wandel*. Uredil Christian Grebel et al., 175–88. Wien: Verlag für Gesellschaftskritik, 1996.
- Prinčič, Vili. *Neme priče vojnih grozot 1915–1918*. Trst: Mladika, 2018.
- Schama, Simon. *Landscape and Memory*. New York: Vintage Books, 1996.
- Sofri, Adriano. *Il martire fascista*. Palermo: Sellerio editore, 2019.
- Smith, Anthony D. *Myths and Memories of the Nation*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1999.
- Svolfšak, Petra. *Soča, sveta reka. Italijanska vojaška zasedba slovenskega ozemlja (1915–1917)*. Ljubljana: Nova revija, 2003.
- Svolfšak, Petra. »‘Namen je bil pač, otroke popolnoma preroditi v laškem duhu’: šolstvo pod italijansko okupacijo 1915–1917.« *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino. Izredna številka: V zlatih črkah v zgodovini: razprave v spomin Olgi Janša-Zorn* (2009): 251–64.
- Tul, Vlasta. »Šole, vrtci – brezupna bojišča italijanskih oblasti na slovenski zemlji.« V: *Kronika Rihemberka - Branika 2*. Uredila Zalka Jereb et al., 103–52. Branik: Krajevna skupnost, Kulturno prosvetno društvo Franc Zgonik Branik, 2006.
- Tul, Vlasta. »Srednje šole v Tolminu v času italijanske oblasti od ustanovitve učiteljskega leta 1919 do leta 1943: ob stoletnici srednjega šolstva v Tolminu.« *Tolminski zbornik* 5 (2020): 329–48.
- Van Horn Melton, James. *Absolutism and the Eighteenth-Century Origins of Compulsory Schooling in Prussia and Austria*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.

- Vidrih-Lavrenčič, Lilijana in Metka Nusdorfer. *Občine na Goriškem od srede 19. stoletja do druge svetovne vojne. Zgodovinska razstava*. Nova Gorica: Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, 1986.
- Vodopivec, Peter. *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*. Ljubljana: Modrijan, 2007.
- Vostřelová, Věra. »Architektura v procesu formování národní identity / Die Architektur im Prozess der Bildung der Nationalidentität.« V: *Cizí dům? Architektura českých Němců 1848–1891 / Ein fremdes Haus? Die Architektur der Deutschböhmen 1848–1891*. Uredila Věra Laštovičková, 22–55. Praha: UMPRUM, 2015.
- Wörsdörfer, Rolf. *Krisenherd Adria. Konstruktion und Artikulation des Nationalen im italienisch-jugoslawischen Grenzraum*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2004.

Objavljeni viri

- De Giaxa, V. *Igiene della scuola: malattie della scuola, edificio scolastico, arredi della scuola, igiene pedagogica, sorveglianza igienica della scuola*. Milano: Ulrico Hoepli, 1880.
- *Le opere pubbliche nella Venezia Giulia 1918–1938*. Roma: Ministero dei lavori pubblici, 1938.
- Ragazzi, Mario. *L'igiene della scuola e dello scolaro. Seconda edizione*. Milano: Ulrico Hoepli, 1923.
- Rossi Doria, T. *La scuola sana*. Firenze: La Voce, 1921.

Spletni viri

- *Società Umanitaria*. Pridobljeno 8. 5. 2023. <https://www.umanitaria.it/>.

Matic Batič

SCHOOLS SPEAK: THE IDEOLOGICAL DIMENSION OF ITALIAN SCHOOL BUILDINGS IN THE GORIZIA REGION (1918–1943)

SUMMARY

The article explores the ideological dimension of Italian school buildings in the Gorizia (Goriška) region between 1918 and 1943. During this period, education represented one of the pillars of the Italianisation process, i.e. an attempt at destroying the Slovenian ethnic community. The issue of Italian education beyond the Rapallo border has already been the subject of numerous studies detailing a variety of aspects, such as the organisation of the school system, the characteristics of school education, and the goals of the Italian education policy. However, the question of the role of the premises in which the classes were held has not yet been the subject of any scientific research. This paper seeks to answer this question from the cultural-historical perspective, drawing on various cultural studies of space, which have established that space – or rather the individual spatial elements – acquires additional dimensions of meaning in human

societies. Therefore, for human beings, their environment is not merely the physical context in which they live but also something culturally created.

The prominent ideologisation of education in the Gorizia region between 1918 and 1943, which served the process of Italianisation on the one hand and the fascist indoctrination of children on the other, led to a twofold connotation of school buildings. The latter thus became spaces or symbols infused with meaning. For the Slovenians in the Gorizia region, the school buildings represented a manifestation of the state cultural policies they mostly rejected. Meanwhile, for the Italian nationalists or fascists, it was precisely schools and similar buildings that represented the focal points from which the Italian culture and fascist ideology were supposed to spread. In this manner, they would supposedly contribute to the final “redemption” of this territory. Accordingly, the authorities provided substantial funding for the construction of schools as well as defined clear norms for new school buildings, which required schools to be located in the symbolically exposed parts of villages. Other factors also contributed to the symbolic character of the school buildings. Among the most ideologically distinctive were their names, as the local authorities would mostly name schools after members of the royal family, important representatives of the national cultural canon, and fallen Italian irredentists. In this manner, the cultural identity of the region under consideration was symbolically erased, which was supposed to lead to the complete assimilation of the population into the Italian national community. The various commemorative plaques featured in many schools also represented an essential part of the ideological language of school buildings. Furthermore, the school premises were decorated with a multitude of state and fascist symbols, reflecting the vision of Italian nationalism fused with fascist ideology. Because of the ideological connotations of the school premises, schools represented one of the objectives of the Slovenian resistance movement, and school buildings were among the most frequent targets of sabotage by the TIGR resistance organisation.